

Türküstan

www.turkustan.az

**Aydın
Qasımlı**

*Filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru*

Bizim yazar

(əvvəli ötən sayımızda)

Türkiyə Cümhuriyyətinin memarı, Türk dünyasının XX əsrdə yetişdirdiyi ən böyük dövlət xadimi Mustafa Kamal Atatürk XX əsrin üçüncü onilliyində milli demokratik bir dövlət yaratmaq uğrunda mübarizə apararaq öz ideal məqsədini gerçəkləşdirməyə nail olmuşdu. Belə ki, 1915-ci ildə Çanakkələ savaşı, 1916-cı ildə Doğu cəbhəsində qazandığı böyük başarılarından dolayı 1917-ci ildə "İldırım Orduları" qrupunun bir bölümü olan 7-ci ordu komandanlığına təyin edilən Mustafa Kamal Paşa Alman generalı Falkenhaym ilə anlaşmadığına görə istefa verərək 1917-ci ilin oktyabr ayında İstanbula dönmüşdü. Nəhayət 15 may 1919-cu ildə Qara dəniz sahillərində Türklərlə Pontusçu Rumlar arasında çıxan davamlı mücadiləri yatırmaq üçün Mustafa Kamal Paşaya bəzi əlavə səlahiyyətlər də verilərək ordu müfəttişi təyin edilmiş, ona mühüm vəzifələr tapşıraraq oraya göndərilmişdi. Ona bu səlahiyyətləri verənlər vəziyyəti tam mənası ilə anlamamış və Mustafa Kamal Paşaya tapşırılmışdı ki, bölgədə asayiş və əmniyyəti təmin etsin, silahları topladaraq depolarda mühafizəsini təşkil etsin, müxtəlif yerlərdə qurulan cəmiyyətlərə silah və ordu yardımını önləsin.

Mustafa Kamal Paşa ordu müfəttişi olduğu üçün iki diviziyalı 3-cü və 15-ci Korpuslar da onun əmrində idi. Trabzon, Ərzurum, Sivas vilayətləri ilə Ərzincan və Samsun müstəqil sancaqları da Müfəttişliyin sərhədləri daxilində idi. Müfəttişliyə sərhəd olan qonşu vilayət və sancaqlar ilə kolordular (korpuslar) da Müfəttişliyin müraciətini nəzərə almaq məcburiyyətində idilər. Müfəttişlik Hərbi Nazirliyə bağlı olsa da, daha yüksək məqamlarla da görüşüb məsləhətləşmək haqqına sahib idi.

Mustafa Kamal Paşa bu vəzifə və səlahiyyətlərlə 19 may 1919-cu ildə Samsuna gəlmiş zaman artıq məmləkətin hər tərəfində məhəlli müdafiə cəmiyyətləri qurulmuş və yeniləri də qurulmaqda idi. Belə ki, Ədirnə və ətrafında "Trakya və Paşaeli Cəmiyyəti", Ərzurum və Əlazizdə "Vilayəti-Şərqiye Müdafiəyi-Hüquqi Milliye Cəmiyyəti", Trabzonunda "Müdafiəyi-Hüquq Cəmiyyəti", İstanbulda "Trabzon və Həvalisi Adəmi-Mərkəziyyət Cəmiyyəti" və s. artıq fəaliyyətdə idilər. İzmirin Yunanlar tərəfindən işğalından sonra İzmirililər buna qarşı "Rəddi-İlhaq" prinsipi

pini irəli sürərək mitinq təşkil etmiş və İzmirin Yunanıstana birləşdirilməsinə qarşı 3 cəbhə yaratmışdılar. Güney Anadolunun işğalından sonra 21 yanvar 1919-cu ildən etibarən Adana və Maraş cəbhələri də yaradılmışdı. Mustafa Kamal

Paşa taktiki gediş edərək öncə bunlarla deyil, digər ordulara bağlı Kolordu komandanları və vilayət valiləri ilə danışıqlara başlamış, daha sonra bu fəaliyyətini hüquqləşdirmək və millət tərəfindən qəbul ediləcək bir hala gətirmək üçün seçilmiş nümayəndələrdən ibarət bir məclis toplamaq və o məclisin qərarlarını əsas götürərək fəaliyyətə başlamaq istəmişdi. Bu məqsədlə Mustafa Kamal Paşa 22 iyun 1919-cu ildə Amasyada bir "Bildiriş" hazırlayaraq hər tərəfə göndərmiş, toplantı yerinin Ərzurum olduğunu bildirmiş, toplantı tarixinə qədər digər vilayətlərin nümayəndələrinin Sivası var bildikləri təqdirdə Ərzurum Konqresinin üzvlərinin də Sivas Konqresinə qatılacaqlarını bildirmişdi.

Doğu vilayətləri Konqresini gerçəkləşdirmiş və İstanbula bir teleqram göndərərək öz vəzifəsindən istefa verdiyini rəsmən bildirmişdi. 14 gün davam edən Ərzurum Konqresi Mustafa Kamal Paşanı Konqres sədri seçmiş, bir "Nizamnamə" qəbul etmiş və bir "Bəyannamə" yayınlamışdı. Əsas Mustafa Kamal Paşa tərəfindən irəli sürülən, "Nizamnamə" və "Bəyannamə"də təsbit edilən əsas prinsiplər bunlar idi:

1) *Milli sərhədlər daxilində vətən torpaqları bir bütündür, bölünməz;*

2) *Osmanlı Hökumətinin çökməsi halında bütün millət bir olaraq hər cür yabançı işğal və müdaxiləyə qarşı çıxacaq;*

3) *Mərkəzi Hökumət vətənin və istiqlalın mühafizəsinə qadir*

6) *Həç bir mandat və himayə qəbul edilə bilməz.*

Ərzurum Konqresi "Nizamnamə"yə uyğun olaraq Qurultayın qərarlarını yerinə yetirmək üçün bir təmsil heyəti seçmiş və bununla da işini bitmiş hesab etmişdi.

Ərzurum Konqresindən sonra bütün məmləkəti əhatə edə biləcək yeni bir Qurultayın keçirilməsi üçün çalışmağa başlanmış, Mustafa Kamal Paşa 2 sentyabr 1919-cu ildə Sivas gəlmiş, 4 sentyabrda Sivas Konqresi öz işinə başlamışdı. 7 gün davam edən Sivas Konqresi "Nizamnamə"yə əlavə olaraq bütün məmləkəti təmsil etdiyini bəyan etmiş, "Şərqi Anadolu Müdafiəyi-Hüquq Cəmiyyəti"nin adını dəyişərək "Anadolu və Rumeli Müdafiəyi-Hüquq Cəmiyyəti" ad-

Qazi Mustafa Kamal Paşa - Atatürk Cümhuriyyət - 100

Paşa bir milyonluq Osmanlı ordusundan 1919-cu ilə qalan 50 minlik ordunun üç yərə bölünmüş olan 3-cü ordusunun müfəttişi idi. Ona mərkəzi Ərzurumda yerləşən və komandanı Kazım Qarabəkir Bəy (Paşa) olan 15-ci Kolordu və mərkəzi Sivasda yerləşən və komandanı Rəfət Bəy olan 3-cü Kolordu tabe idi. Mus-

ta Mustafa Kamal Paşanın bu "Bildiriş"i yayması işğalçı qüvvələri narahat etmiş, İstanbul hökumətindən onun rəsmi vəzifəsinə son verib İstanbula gətirilməsi istənmişdi. Lakin Mustafa Kamal Paşa xalq tərəfindən sevgi ilə qarşılanmış və o, öncə Sivası, oradan da Ərzuruma keçərək 23 iyul 1919-cu ildə orada

olmadığı təqdirdə qayənin təmini üçün müvəqqəti bir hökumət təşkil ediləcəkdir. Bu hökumət milli bir Qurultay tərəfindən seçiləcəkdir;

4) *Əsas məsələ milli güc və milli iradəni hakim qılmaqdır;*

5) *Xristian ünsürlərə siyasi hakimiyyət və ictimai sabitliyi pozacaq imtiyazlar verilməz;*

landırılmış, Qurultayda seçilən təmsil heyətinə bütün ölkəni təmsil etmə hüququ vermişdi.

Bu dövrdə İstanbulda Damad Fərid Paşa kabinetini Əli Rza Paşa kabinetinə əvəz etmiş, Dəniz Naziri Salih Paşa rəsmi olaraq Anadoluya göndərilmiş, Amasyada 20-22 oktyabrda 3 gün sürən danışıqlar nəticəsində Salih Paşa Mustafa Kamal Paşanın Sivas Konqresi tərəfindən təsbit edilən aşağıdakı prinsiplərini qəbul etmişdi:

1) *Türklərlə məskun yerlərdə mandat və himayənin qəbul olunmaması;*

2) *Müsəlman olmayanlara Türk torpaqlarında siyasi hakimiyyət və ictimai asayişə pozacaq imtiyazlar verilməməsi;*

3) *Anadolu və Rumeli Müdafiəyi-Hüquq Cəmiyyətinin hüquqi bir təşkilat olaraq İstanbul Hökuməti tərəfindən rəsmən tanınması;*

4) *Müttəfiq dövlətlərlə Osmanlı dövləti arasındakı sülh konfransına gedəcək təmsilçilərin...seçilməsi;*

5) *Deputat Məclisinin yabançı qüvvələrin işğalı altında olan İstanbulda toplanmasının doğru olmadığı.*

Salih Paşa qəbul etdiyi bu maddələri kabinetə yoldaşlarına da qəbul etdirməyə vəd versə də sözünü yerinə yetirə bilməmiş, nəhayət 12 yanvar 1920-ci ildə Osmanlı Parlamenti son toplantısını keçirmiş, Məclisdə Müdafiə Hüquq Cəmiyyəti güclü bir qrupla təmsil edildiyindən "Misaki-Milli" ("Milli Pakt") deyilən Milli Pakt və milli müdafiə proqramı elan edilmişdi. Milli iradəni təmsil edən bu Milli Pakt aşağıdakı məzmununda bir "Bəyannamə" yayınlamışdı:

1) *Osmanlı Dövləti, Ərəb çoxluğu ilə məskun olan və müqavilə bağlandıqda müttəfiqlərin işğalında olan ərazilərdən vaz keçəcək və bu ərazilərin müqəddəratı əhalisinin rəyləri ilə təyin ediləcəkdir. İşğal edilməmiş Türk əraziləri bölünməz bir bütündür.*

2) *Doğu bölgəsində öz rəyləri ilə Ana vətənə qatılmış olan Qars, Ərdəhan və Batum üçün lazım gələrsə, təkrar xalq rəyinə mürciət edilə bilər.*

(ardı gələn sayımızda)